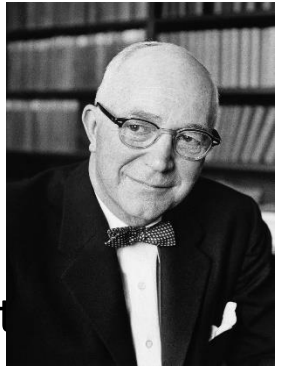

Od Allporta k Big Five

Rysové a faktorové pojetí osobnosti

Gordon W. Allport (1897 – 1967)

- První publikace s bratrem Floydem (Allport & Allport, 1921) o rysech jako základních jednotkách osobnosti
- Návštěva S. Freuda ve 22 letech. Uvědomil si, jak je důležité pro pochopení osobnosti zabývat se nejen skrytými motivy a neuvědomovanými procesy a patologickými procesy a situace napětí a úzkosti, též tím, co člověk vědomě manifestuje, co chce, co si přeje, jak reaguje na běžné situace
- 1937 – analýza 53 různých vymezení a definic osobnosti (právní, filozofický, teologický, sociologický pohled – dominují biosociální a biofyzické vlastnosti.
- Biosociální – míra společenské přitažlivosti: osobnost je výraznější, když dokáže upoutat druhé
- Biofyzické - vyjadřují intrapsychickou povahu a konstituční základ

•

Zdůvodnění rysu (Allport)

- Podněty – osobnost – reakce (jednání)

Na existenci osobnostního rysu můžeme usuzovat **z opakovaného výskytu jednání, které má stejný význam jako reakce na definovatelný rozsah podnětů, které mají stejný osobní význam** (1961, s. 374).

Určitá situace

Určitý typ situací

- vyvolává určitou reakci/jednání

Stejný osobní význam situací

Rys jako zobecnění reakce na určitý typ situací

Nomotetický vers. idiografický přístup

- *idios – vlastní, osobní*

Osobnost existuje jako ryze individuální fenomén, **psychologie má zkoumat jedinečného, konkrétního člověka**

Metodologicky odpovídá převážně kvalitativní přístup

- *nomothetikos – legislativní, normovaný*

Osobnost je vyvozována z podobností a rozdílů mezi lidmi, jde o hledání takových vlastností (rysů), které lze považovat za strukturní prvky osobnosti

Metodologicky odpovídá především kvantitativní přístup

Allport – posun ve vymezení osobnosti

- Osobnost je dynamická organizace těch psychofyzických systémů v jedinci, *které determinují jeho jedinečné přizpůsobování jeho prostředí* (1937)
- Osobnost představuje dynamickou organizaci těch psychofyzických systémů v jedinci, které určují *jeho charakteristické myšlení a aktivitu* (1961)
- **Posun k zdůraznění aktivní role subjektu, humanistická orientace**
- Osobnost není jen hypotetický konstrukt, vytvořený pozorovatelem, ale reálný jev bio-psycho-sociální povahy
- „Osobnost je něco a dělá něco“

Dispozice a rys

- Pojem dispozice je chápán obecně jako vlastnost jedince, není to dispozice ve smyslu genetického, vrozeného předpokladu
- Rys je trvalá charakteristika člověka, která ho odlišuje od jiného člověka
- Podle Allporta je rys neuropsychická struktura člověka, která má schopnost funkčně ekvivalentně zpracovat mnohé podněty a začít řídit ekvivalentní formy adaptivního a expresivního chování
- Rysy mají svoji frekvenci, intenzitu a šířku situace, ve které uplatňují

- **Kardinální rys** – to je tak zjevná a přetrvávající charakteristika, že je jí obrazně řečeno ovlivněno veškeré jednání člověka
- **Centrální rysy** – vyjadřují charakteristiky, které se projevují často ale ne nutně ve všech situacích, nejsou tak zjevné, ale spíše skryté (laskavost, asertivnost, čestnost)
- **Sekundární dispozice/rysy** jsou nejméně často viditelné, nejsou zobecnitelné pro všechny situace a nejsou konzistentní

V jiných souvislostech rozlišuje:

- **Obecný rys chování** – je to charakteristika, konstrukt, kterou mají ve větší či menší míře lidé v nějaké kultuře a můžeme porovnávat, jak se v této vlastnosti jednotlivci liší
- **Osobní dispozice/rys** je vždy jedinečná pro každého člověka, je „reálně v individu“

To odpovídá nomotetickému a idiografickému přístupu k osobnosti

G.A. Allport - odkaz

- Zakladatel humanistické psychologie osobnosti
- Příspěvek k rysovému pojetí
- Důraz na prosazování zkoumání jedinečnosti individua. Co je běžné v klinické praxi při práci s klientem, je obtížné zobecnit a vtělit do koncepce osobnosti jako předmětu vědeckého zkoumání
- P. Říčan: zkoumání osobnosti nepotřebuje dokazovat, že každý člověk je jedinečný, pojem individuální vlastnost je toporný, je to zřejmé, každý má svůj individuální příběh.
- Co potřebujeme , jsou dobré modely osobnosti (typologie) – cesta propojení kvali- a kvanti- přístupu

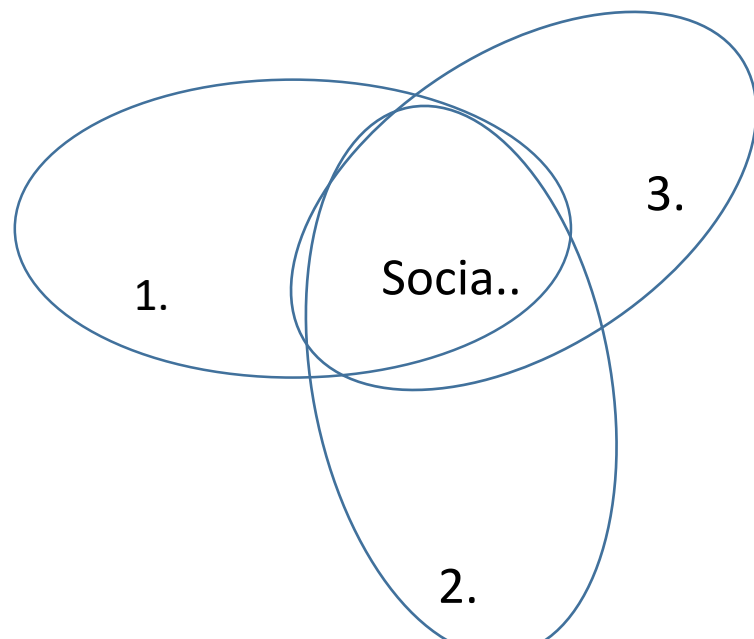
Rysové koncepce osobnosti

Problém koherence vlastností a faktorová analýza

- 20-30 léta 20. století:
- Nomotetický přístup k osobnosti:
- Automatický předpoklad, že vlastnosti osobnosti existují, je možné je poznávat (tj. smysluplně modelovat), nějak zjišťovat či měřit a na základě toho činit predikce o chování jednotlivce.
- Nicméně, člověk se nechová stejně ve všech situacích, tj. není možné měřit agresivitu jako obecný rys a z její míry usuzovat, kdy a za jakých okolností se určitý člověk bude chovat agresivně
- Proto jsou osobnostní dotazníky koncipovány tak, že určitá charakteristika chování či tendence nějak jednat je spojena s více situacemi

Osobnostní dotazníky

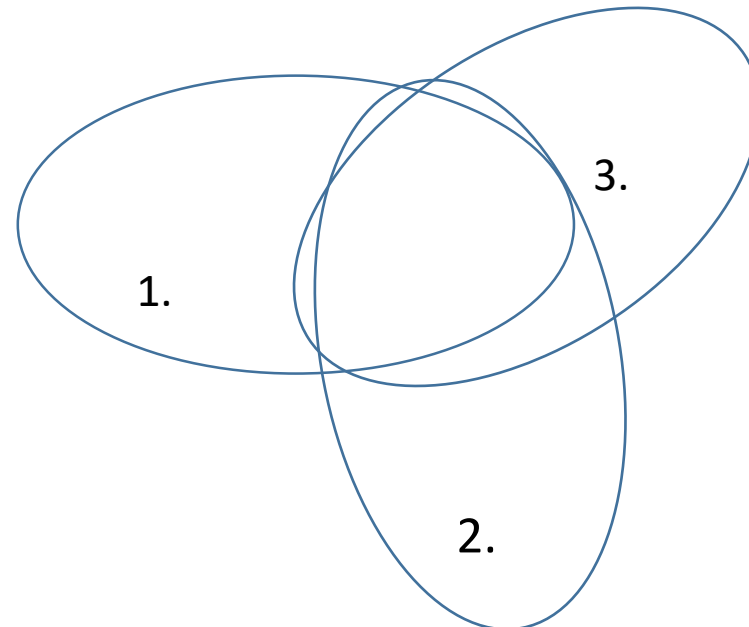
- Obvykle se skládají z položek, které se obsahově překrývají. Právě touto částí měří vlastnost, o kterou jde
1. Raději odpočívám nad knihou než s přáteli na večírku
 2. Pokud si mohu vybrat, raději budu řešit pracovní problém sám než se spolupracovníky
 3. Když cestuji vlakem, snadno se zapojím do hovoru s dalšími cestujícími..

Osobnostní dotazníky

Každá ze tří položek měří projev sociability v určité situaci

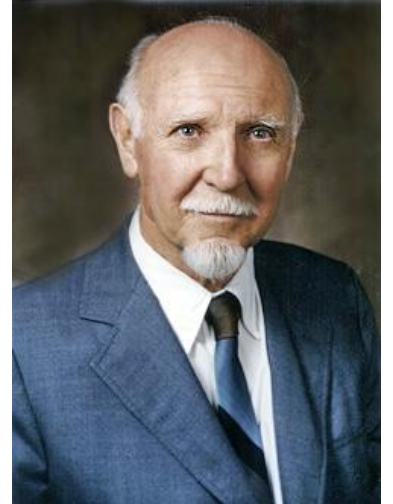
Odpoověď na každou položku bude záležet na sociabilitě, ale také na jiných faktorech (jestli čtu zajímavou knihu, o jaký konkrétní pracovní problém se jedná, jestli mám náladu se dnes bavit s lidmi nebo jsem nevyspalý a chci spát)

Faktorová analýza

- Statistická technika, která se snaží v případě položek dotazníku najít, co mají „položky“ dotazníku společného
- Faktorová analýza je vícerozměrná statistická metoda, jejíž podstatou je rozbor struktury vzájemných závislostí proměnných na základě předpokladu, že jsou tyto závislosti důsledkem působení určitého menšího počtu v pozadí stojících nezměřitelných faktorů, které jsou nazývány společné faktory.
- Cílem faktorové analýzy je tedy redukce počtu proměnných (reprezentovaných např. položkami dotazníku).
- Prozkoumat vztahy mezi proměnnými (položkami)
- Laicky řečeno: které položky dotazníku spolu významově souvisí a jak se dá vyjádřit to, co mají společného?

R.B. Cattell (1905 – 1998)

- Byl výzkumník a měl klinickou zkušenost
- Sběr dat byl založen na třech zdrojích
- L – data: klinický přístup, charakteristika životních událostí
- Q – data: dotazníky, sebepopis chování
- T – data: vytváření testových situací, respondenti nevěděli, čeho se týkají, nebyl tam sebepopis

Struktura osobnosti

- První krok – faktorová analýza L- dat – identifikoval 15 faktorů
- Na jejich základě formuloval stovky položek do dotazníků, které byly prezentovány velkému počtu lidí
- Z těchto dat vyvodil 16 faktorů, které se staly základem 16 PF dotazníku osobnosti

16 PF

- Faktory 1. řádu:

Bezprostřednost, inteligence, citová zralost, průbojnost, nadšenost, svědomitost, smělost, útlocitnost, podezíravost, fantazijnost, zchytralost, nejistota, radikálnost, soběstačnost, sebevláda, pudové napětí

- * Faktory 2. řádu:

Extraverze, Úzkostnost, Činorodost, Nezávislost, Inteligence, Rozumovost (svědomitost)

Viz obr.

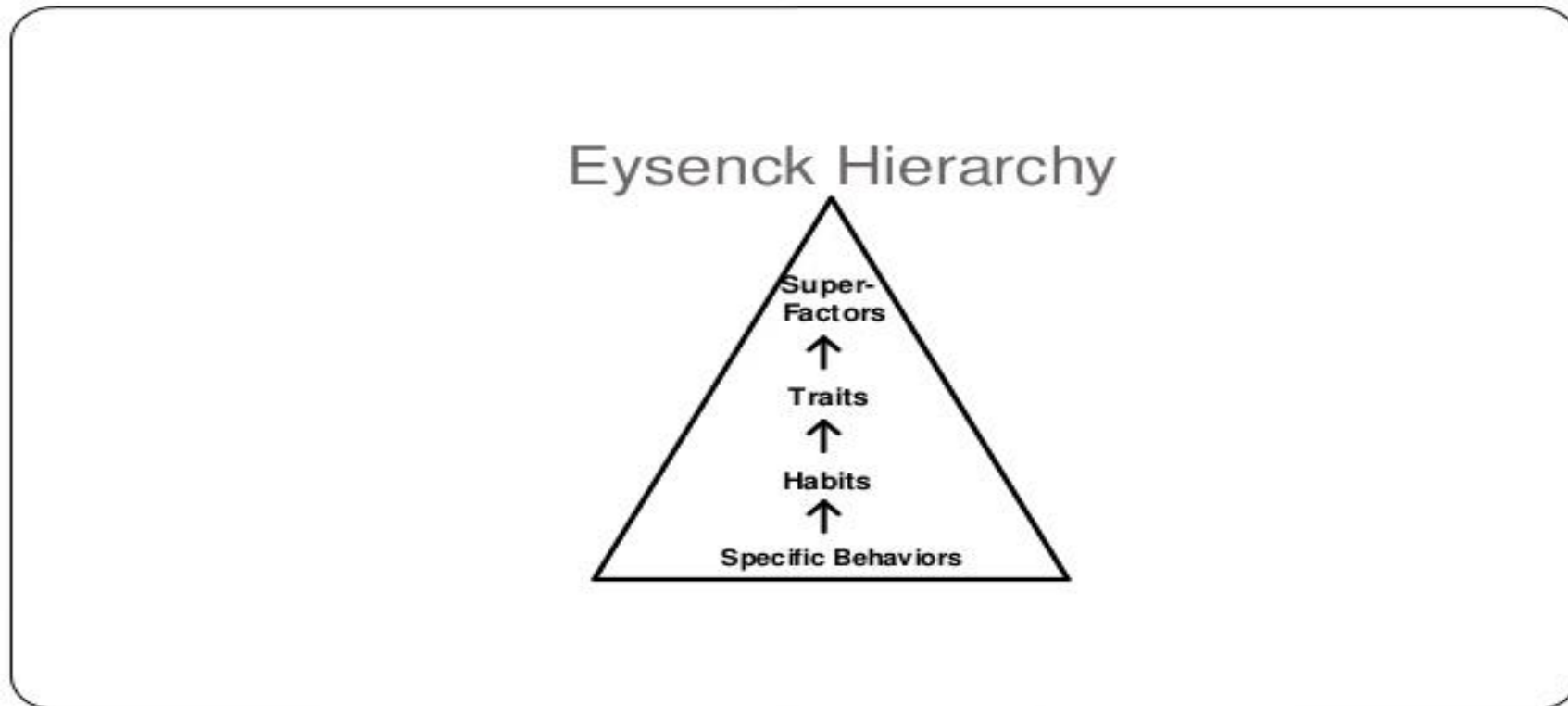
H. J. Eysenck (1916 – 1997)

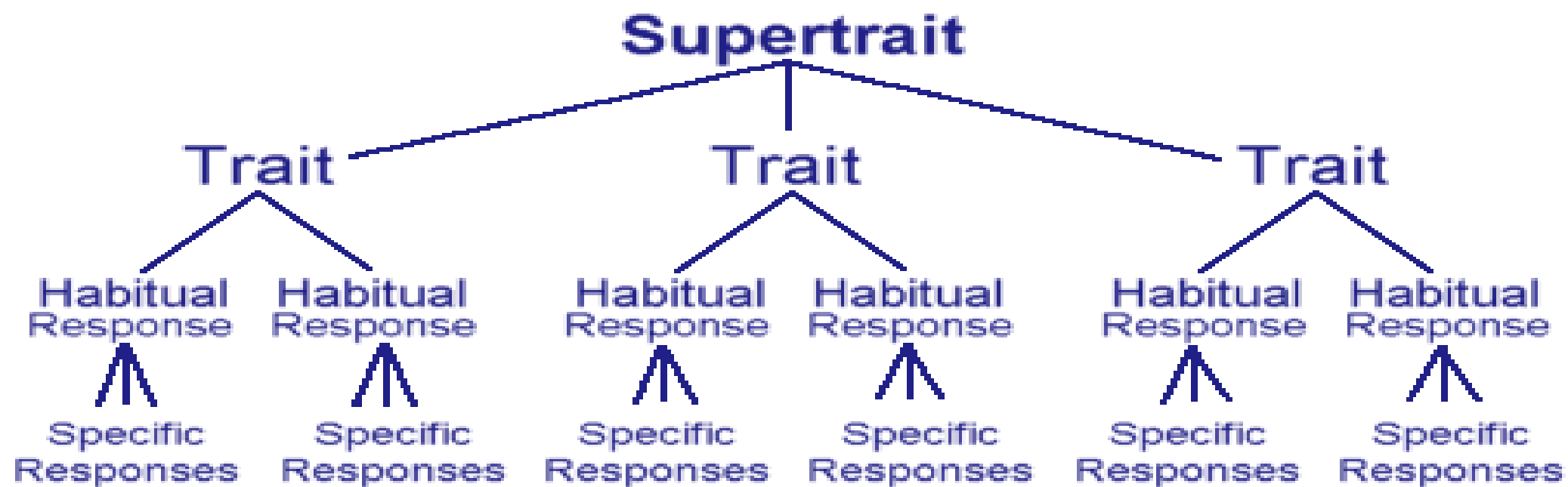

- Eysenck je zastáncem nomotetického přístupu k osobnosti, striktně např. odmítal psychoanalýzu.
- Byl přesvědčen, že základní vlastnosti osobnosti jsou více méně zděděné, proto je jeho model osobnosti založen především na temperamentových vlastnostech
- Spolu s Cattellem sdílí názor, že vlastnosti osobnosti jsou měřitelné.
- Pokud chceme vlastnosti měřit, jejich základem musí být taxonomie nebo klasifikace projevů chování.
- Faktorová analýza je podle něj nejužitečnějším nástrojem, pomocí kterého je možné klasifikaci vlastností udělat

Typologie vlastností podle Eysencka

- Osobnost je souhrn aktuálních nebo potenciálních vzorců chování organismu. Ty jsou determinovány dědičností a prostředím, vznikají a rozvíjejí se prostřednictvím funkcionální interakce.

Základní dimenze osobnosti

- Introverze – extroverze
- Neuroticismus (stabilita-labilita)
- Psychoticismus -

Pojetí temperamentu podle H. J. Eysencka (PEN teorie)

Dimenze **introverze - extraverze**

Zaměření na vnější nebo vnitřní svět– typický extravert je družný, chodí do společnosti, mnoho přátel, vyhledává lidi, vzrušení, nerad samotu, často riskuje, chápá se příležitosti..., typický introvert je tichý, stahuje se do sebe, introspektivní, rezervovaný, drží si odstup, plánuje dopředu, nevyhledává vzrušení, preferuje určitý řád, nepodléhá okamžitým impulsům...

Dimenze **neuroticismus** – člověk s vysokým neuroticismem (=emočně labilní) je neklidný, úzkostný, dělá si zbytečné starosti, jeho citů je snadné se dotknout, poruchy spánku, noční děsy, závratě... Vyšší pravděpodobnost neurotického onemocnění.

Pojetí temperamentu podle H. J. Eysencka

Dimenze **psychoticismus**

člověk s vysokým psychoticismem je agresivní, chladný, sobecký, neosobní, impulsivní, asociální, má nedostatek empatie a citlivosti.

Faktor psychoticismu je nejméně průkazný, přechází dva faktory na sobě nezávislé, tedy schéma tvořící 4 typy, pojmenované dle Hippokratových kategorií. Kategoriální pojetí x pojetí kontinuálních dimenzí!

Eysenck se snažil dokázat, že jím detekované faktory mají výrazný tělesný základ – způsob fungování nervového systému. Mozková kůra – extraverti vytvářejí rychleji podmíněné spoje. Autonomní nervový systém – hyperreaktivita u zvýšeného neuroticismu.

- Mezi Cattelovými a Eysenckovými výsledky není zásadní rozpor
- Spor je o některé faktory prvního a druhého řádu, ale to není podstatné
- Velká pomoc klinické psychodiagnostice (Cattel) a uplatnění ve výzkumu osobnosti (Eysenck)

Pětifaktorový (lexikální) model osobnosti

Východiska

Dřívější faktorové teorie osobnosti

Pojetí rysu jako dispozice/připravenosti k chování, jednání a prožívání určitým způsobem

Snaha o mapy vlastností založená na lexikálním přístupu

Obecná lexikální hypotéza (Galton, 1884, Klages, 1926, Goldberg, 1993)
vychází z předpokladu, že nejpodstatnější individuální rozdíly jsou uchovány v jazyce.

Postup: vybrat slova popisující osobnost a pomocí faktorové analýzy je uspořádat

Pětifaktorový model (popisu) osobnosti

- V angličtině – 1600 rysů z celkového souboru 18 000 relevantních slov (Norman, 1963). V prvním kole bylo metodou faktorové analýzy zjištěno celkem 10 kategorií (bipolárních pro pět dimenzí). Podle synonym byla slova roztríděna do 75 shluků.
- Goldberg (1990) je faktoroval a potvrdil strukturu s pěti faktory.
- Také další studie lexika to potvrdily: Jedná se o:
 - Extraverzi (Extraversion)
 - Přívětivost (Agreeableness)
 - Svědomitost (Conscientiousness)
 - Emocionální stabilitu (Neuroticism)
 - Kulturu (otevřenost vůči zkušenosti) – (Openness to culture, experience)

Postup lexikálních výzkumů (česky M. Hřebíčková)

- 1. Seznam všech slov označujících typické způsoby chování a prožívání
- 2. Odlišení rysů od popisu zevnějšku, postojů, sociálních vlivů a rolí
- Pro kategorii rysy/dispozice bylo vybráno v českém jazyce celkem 366 rysů
- Posuzovalo je celkem 429 respondentů
- Extrahováno pět dimenzí ve smyslu big five

Pět dimenzí

- **Extravertní živost** (výřečný, průbojný, temperamentní, energický, společenský vers. tichý, samotářský, plachý, ostýchavý, mlčenlivý)
- **Přívětivost** (dobrosrdečný, přívětivý, poctivý, snášenlivý, skromný vers. panovačný, útočný, pomstychtivý, necitelný, rozpínavý)
- **Svědomitost** (důkladný, pilný, svědomitý, pečlivý, cílevědomý vers. nesvědomitý, lenivý, nevytrvalý, chaotický, loudavý)
- **Emocionální stabilita** (klidný, vyrovnaný, sebejistý, odolný, duchapřítomný)
- **Intelekt** (chytrý, inteligentní, bystrý, vzdělaný, intelektuální vers. hloupý, neinteligentní, nenadaný, omezený, nevzdělaný)

Big Five

- Overěno v holandštině, němčině, polštině, ruštině, italštině, francouzštině, slovenštině a dalších jazycích
- Později v některých zemích (Maďarsko, Itálie, Korea) také další faktor pravdivost (důvěryhodnost)

Teorie osobnosti založená na Big Five (McCrae, Costa, 1999)

1. Bazální tendence: Neuroticismus, Extroverze, Otevřenost, Přívětivost, Svědomitost
2. Charakteristické adaptace – postoje
3. Objektivní biografie – emocionální reakce, krize
4. Vnější vlivy
5. Sebepojetí

Big Five

- Uplatnění ve výzkumu i praxi
- Kombinace nomotetického a idiografického přístupu (dotazníky, anamnesitická data, data od klientů i jejich okolí)

Doplňující četba:

Kolaříková, O. (2005). Téma osobnostních rysů v psychologii dvacátého století. Praha: Academia

Hřebíčková, M. (2011). Pětifaktorový model v psychologii osobnosti -- Přístupy, diagnostika, uplatnění. Praha: Grada.